

A BOCHE

– Kuncz Aladáról

„Ezek azok a bizonyos négyszögű fejű boche-ok, a mi barbár ellenségeink, akiket hős poilu-ink élve fogtak el a harctéren. Bár pusztították volna el valamennyit. Neked fogalmad sincs, kedvesem, hogy milyen alantas lények. A holtak csontjaiból szappant készítenek és legkedvesebb eledelük a kutyahús. Érzed, milyen bűdösek? Egyik legtekintélyesebb folyóiratunkban olvastam, hogy négyszer-ötször annyi exkrementum távolodik el belőlük, mint más rendes emberből.”

Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*¹

„Valóban költészet, alkotás ez a munka. Regény is abban az értelemben, hogy kalandos, regényes történetet ad elő. Rangját nem kisebbíti, hogy alakjait az író tényleg látta. Egy embert, akit ismerünk, nem könnyebb megeleveníteni papíron, mint az elképzelt álomfigurákat. Az ő emberei pedig egytől-egyig élnek.”

Kosztolányi Dezső: *Kuncz Aladáról és könyvéről.*

Nyugat, 1931/12.

„Én nemcsak a háború utáni közéleti viszonyokat látom sötét színben, de a mi szűkebb, progresszív háborúnk ügyeit is. Alig hiszem, hogy a kooperáció a régi keretekben fenntartható. Olyan súlyos politikai, sőt erkölcsi ellentétek tornyosodnak. Ha a harctérről hazakerülők nem hozzák magukkal a szellemi és morális felfrissülés levegőjét: akkor igazán egy koncentrált belső fejlődés marad egyedüli lehetőségünk, míg a közéletet rá kell bízni a dogmatikus kiabálókra és az üzletemberekre.”

Jászi Oszkár levele Braun Róberthez, 1916. iv. 19.

A Kosztolányi által kalandosnak, regényesnek, poétikusnak titulált történet maga az első világháború. Főhőse egy Budapesten élő kolozsvári fiatal tanár, aki nem jutott fel 1914 nyarán a Párizsból Budapestre induló, néhány évig utolsó vonatra. Bretagne-ból loholt volna haza, ahogy oly sokan a magyar értelmiségiek közül, minden évben nyaralt, borozott, csajozott, bulizott, de 1914-ben a mulatságot elrontotta egy furcsa epizód: „Zeneszóval vonultunk ki a part szikláinak közé. A menet eleje a holdfényben elterülő tenger felett már éppen a legmagasabb sziklára ért, amidőn Orbók barátom táncosnőjével mellettem előreszaladt. Mikor észrevett, hátrakiáltott: »Megüzentük Szerbiának a háborút!«”...

Itt kezdődik a történet, amelynek klasszika-filológus végzettségű szerzője a szarajevói lövéssel egy időben történt nyaralás idején Ady-epigon széplélek lehetett. Nem irodalmi értelemben epigon, hanem az életérzés, a Párizs-mítosz, a romantika értelmében, no meg Ady nagy tisztelőjeként. Ahogy a mottóban idézett kritikában Kosztolányi írja: „Kuncz Aladár a háború kitörésekor huszonnyolc éves fiatalember, hivatására nézve író, foglalkozására nézve tanár, rajongója az életnek, az irodalomnak, a napnyugati műveltségnek. Nyaranta, ha szerét teheti, francia földre zarándokol. Monoklit hord a szemé szögletében s a kor divatja szerint krizantémet a gomblyukában. Régi, párizsi kávéházakban szeret üldögelni ürömpálinkája előtt, új költőket olvasgatva.” És ahogy Kuncz Aladár írja, már a háború kitörése utáni, párizsi életének nehézségeiről szólván: „Soha életemben olyan takarékos nem voltam, mint ebben a két hétben. Étkezésemre naponként hatvan centime-ot költöttem. Nem reggeliztem, délben két süteményt ettem, esténként a Panthéontól jobb kézt eső valamelyik régi utcában negyven fillérért borjúsültet fogyasztottam el. Ebbe a kis vendéglőbe, ahol a sütőkemence bent volt az étteremben, rendszerint szállóbeli társaimmal: Soltész Gyulával és Németh Andorral jöttem.” Kezdetben ennyit jelentett a háború: egy lekéssett vonatot, soványabb vacsorát a vendéglőben, akadozó pénzutasításokat otthonról, és a párizsiak egy-

¹ Legújabb kiadása: Új Palatinus Könyvesház Kft., 2006.

re gyanakvóbb tekintetét. Hogy megbecsült, szívesen látott nyaralóból, a könnyed francia vendégszeretet kegyeltjéből egyik pillanatról a másikra páriává, azaz boche-sá vált. A párizsi bizonytalanságot internálótábor váltja fel, a háború egyre reménytelenebbül távolinak látszó végét a noirmoutier-i kolostorban, illetve az Île D'Yeu-i citadellában kell a civil internáltak nemzetközi közösségével együtt kivárnia.

Öt év múltán, 1919 áprilisában, szabadulásának idejére jegyzeteiben és főként fejében egy regénnyel tért haza, a következő tizenkét évben lényegében ezt írta. Emellett tanított, esszéket, kritikákat is írt, többek közt Vajda Jánosról, Petőfiről, Adyról és életének utolsó két évében a *Nyugat* erdélyi testvérújságjának tekinthető és azzal szorosán együttműködő *Erdélyi Helikon* nagy tekintélyű szerkesztője volt. És irodalmat szervezett, ami Trianon után egyedi feladat volt: az erdélyi irodalmat nem csak megszervezni kellett, ki is kellett találni. A *Fekete kolostor* 1931-ben jelent meg, Kuncz Aladár már a halálos ágyán feküdt, és ott olvasta az első recepciót, Babits Mihály az *Erdélyi Helikon*nak írt kritikáját is róla. A *Nyugat* is azonnal reagált: Kosztolányi és Schöpflin Aladár méltatta a könyvet, amely akkor és azóta is a magyar irodalom egyik nagy árvája volt és maradt. Ennek az árvaságnak az okai valószínűleg értéksemlagesek, és ott keresendők, hogy a mű kilóg a háborús regények sorából, amennyiben nem a háború hősiességéből és pusztításából, szenvedésből és felemelkedésből épülő katarziséból építkezik. Aztán: szerzője egykötetesnek tekinthető erdélyi író, akinek lehetősége és ideje sem volt bent tartania művét az irodalmi fősodorban, hiszen a megjelenése után azonnal meghalt. Jelentőségét, modernitását, értékállóságát soha senki nem vonta kétségbe. Kerek évfordulókkor akadnak méltatói, az emléktábláját már fölavatták Noirmoutier-ban, a fekete kolostornál, de kutatója alig adódik; idézettsége, recepciója pedig gyakorlatilag nincs. Ezen – mármint azon, hogy marginalizáltságának egyik, bár korántsem egyetlen oka az, hogy a szerző erdélyi – mit sem változtat az, hogy a már az 1910-es években Jászi Oszkár körébe tartozó, nyitott és liberá-

lis Kuncz Aladár maga összmagyar irodalomban gondolkodott, mindig is ellenezte az erdélyi irodalom historizáló bezárkózását. Ezen túlmenően a regény francia fordítása viszonylag hamar, 1936-ban megjelent már ugyan a Gallimard-nál, de cenzúrázva: a francia militarizmust és internáláspolitikát bíráló részek egész egyszerűen kimaradtak belőle – új fordítás, kiadás azóta sincs... Megjelent továbbá angolul, olaszul, törökül és románul is – évtizedekkel ezelőtt; ugyanakkor nem olvasható a nagy protagonisták nyelvén: németül, csehül és persze szerbül vagy szerbhórvátul. És végül mivel a kisvártatva bekövetkező folytatás, a második epizód, akarom mondani, világháború narratívája máig felülírja, relativizálja és elfeledteti az első szenvedéstörténetét, okait, következményét, tanulságait. Persze ezen valóban nincs mit csodálkozni: Európa közössége egyébként sem tanult semmit azokból az áldozatokból, amelyeket az első világháború követelt. Mintha az első (narratívájával együtt) az előjáték, a „kis” világháború lenne. Az egyik a *Švejk*, a másik a *Sorstalanság*.

Az ominózus nyáron Kolozsvártól Bretagne-ig senki nem reménykedett abban, hogy nem lesz háború, de mindenki rövid háborúra készülődött. „Ne álltassák magukat. Törődjenek bele sorsukba. A háború sokáig el fog tartani. Talán hat hónapig is. Innen megszökni nem tudnak. Húzódnak hát meg, várják, amíg a vihar elmúlik – mondja érkezésükkor egy fehér nadrágos, hosszú kék kabátos tengerésztiszt, a sziget parancsnoka és egy hordókövérségű, kékeslila arcú, nagy facipős ember: a község polgármestere.” Nem csoda, hogy a kronologikus regényben novemberig, tehát négy hónapon át egy szó sem esik a háborúról. Leszámítva azt, hogy megemlíti: levelet kapott Kolozsvárról, amelyből megtudta, hogy testvéreit nem vitték el a frontra. November végén az orvos közli vele egy rutinvizsgálat alatt, vagy inkább helyett az első hadijelentést: „Ha nem tudná, uram, megmondhatom: Budapest elesett. Az oroszok bevonultak az önök fővárosába.” A közlés semmilyen megvárakoztatást nem okoz az elbeszélőnek, tu-

domásul veszi, majd elsiklik fölötte. Számára az internáltság nem a nagyhatalmak küzdelméről, frontok állásáról és erőviszonyok alakulásáról szól az Atlanti-óceán francia partja mentén fekvő szigeten kialakított internálótáborban, ahol osztrákokkal, románokkal, németekkel, szerbekkel, csehekkel együtt várják a történelem végét, vagy legalábbis alakulását. Az ő életforma-váltása, és annak alapos, dokumentált és értő leírása a polgári életforma örök időkre való eltűnését jelenti – és ezt a kortárs olvasók is érzékelték. Kosztolányi együttérzően kiemeli – nem a regény, hanem a szerző kapcsán –, hogy bizony, farsagatlan emberekkel is vegyülnie kellett az internáltságban. Ez a fajta „mobilitás”, a koráb-

A franciaországi internálótáborokba politikai és nemzetiségi szempontoktól függetlenül az idegenek kerültek. Tehát nem csak a tengelyhatalmak országaiból származó riadt és elesett, vagy éppen a zavarosban ügyesen halászó, jól szituált és kétes egzisztenciájú polgárok, hanem az antantországokból érkező éppen – olykor évtizedek óta éppen – ott tartózkodó, sokszor bizonytalan nemzetiségű, állampolgárságú, státusú lakók élnek együtt, és válnak együtt boche-okká. Holott a boche a németek és szövetségeseik gúnyneve. (A szó eredete vitatott, ma már nem használja a francia szleng sem az első világháborús ellenség gúnynevét.) Kuncz Aladár könyvében az internálótábor a korabeli Európa

bi társadalmi státusok teljes keveredése, felbomlása akkor még döbbenetet okozott. A táborparancsnok hat hónapos prognózisával ellentétben most már kereken száz éve látszik: ha nem is tart azóta is a háború, már nemigen lehet a Szarajevó(k) előtti értelemben vett békeidőkről beszélni. (Igen: a többes számú utalás a bosnyák fővárosra azt akarja hangsúlyozni, hogy a '90-es évek háborúi valóban szoros következményei 1914-nek.)

lesz, és társadalom épül benne. Európa valamennyi problémájával: nemzetiségi feszültségek, társadalmi mobilitás, identitás, szabadságeszmény, önzés–önzetlenség, csoportok kialakulása, konfliktusa, hálózata, annak összeomlása és újjászerveződése. Prioritások és sérelmek, a hatalomhoz való viszony, mindez egy – legalábbis a kontinens, de akár egy város méreteihez képest – kis közösségben, az összezártságnak köszönhetően jól

modellezhetően. Elképesztő lehetőség, és Kuncz Aladár él is vele. És még két alapkérdés: a bátorságé és az árulása. A hazafisághoz való viszonyé – ahhoz a hazafisághoz, amelyik pozicionálta az internáltakat és az internálókat.

Kuncz egyik kedves rabtársa, dr. Herz első-ausztriai gimnáziumi tanár úr úgy élte meg a tábort, mint a személyiségének kibontakozására először terepet adó paradicsomot – ezt halála előtt be is vallotta. Számára ez az épülő társadalom engedte ki azokat a féket, amelyekről a letűnt világban olyannyira szenvedett. Pártfogoltjával, egy fiatal cseh fiúval érkezett, és boldog volt, hogy gondját viselheti. „Egészen furcsa volt ez a kopasz, öregedő férfi. Amikor varrt, mintha lénye megváltozott volna. A cérnát néha fogával eltépte, vagy ujjaival elsimította az öltést s közben, mikor kipanaszolta magát, mosolyogva nézett Jeroszlávra. Ha mosolygott, szép fehér fogai kicsillogtak, ajkai körül kis gödrök támadtak.” Jeroszlávval azonban csak a baj volt. E számára vélhetően praktikus, valószínűleg kellemes vonzalom nem volt elég ahhoz, hogy ne csatlakozzon a többséghez, amikor dr. Herzet gúnyolták. Herz ezt megalázonak érezte ugyan, de nem ez volt az a csapás, amelyet töretlen hűsége szenvedett. Bár ő mindvégig állította, hogy Jeroszláv csak nevében cseh, amúgy rendes osztrák családból származik, éppen csak cseh faluban keresztelték, és az apját nem érdekelte, milyen nevet kap, a Monarchia két polgára között az igazi konfliktust az okozta, hogy a fiú mindenképpen jelentkezni akart a cseh légióba. Dr. Herz az intim szféráiban való

megaláztatást tudta kezelni, mert arra voltak eszközei. Jeroszláv utolsó árulását azonban nem heverte ki, végül bele is halt. „Jeroszláv búcsú nélkül hagyta el. A virágos mintázatú függöny mögött egy reggel csak hűlt helye maradt. A fiú jelentkezett a cseh légióba, s ezzel barátjának és pártfogójának nemcsak szívére, hanem osztrák hazafiasságára is nagy csapást mért.”

A *Fekete kolostor* az, aminek íródott: a xx. század előérzete. A noirmoutier-i rabtársadalom az új, a gyakran modernnek nevezett társadalom modellje. Kuncz Aladár fejlődéstörténete nem elsősorban a szerző éretté válásának, szembenezésének, egyéni jellemfejlődésének a regénye – hanem az akkor született társadalmi berendezkedésé. Jászi Oszkár fent idézett intelmei nem fogadtattak meg; ma már tudjuk: a harctérről véletlenül sem a szellemi és morális felfrissülés levegőjét hozták haza a katonák. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne tudnók mindannyiszor leemelni a polcra a *Fekete kolostort*, ha egy megszenvedett és hiteles dokumentumot, egy megírt és hozzánk szóló, tehát kortárs szerző tollából szeretnénk olvasni az elmúlt száz év egyik pontos diagnózisát. Ismét Kosztolányival szólva: az irodalomban is vannak hadicsalók, vélhetően a hamis hang elkerülése lehetett amögött a küzdelem mögött, amelyet Kuncz Aladár több mint évtizedig folytatott, végül sikerrel, a kéziratával, a történelemmel és az életével. „Milyen jól tette Kuncz Aladár, hogy nem fércelte össze frissiben feljegyzéseit, hogy nem tárta a világ elé a francia internálttáborok gyalázatát, mint »kultúrdokumentum«-ot! Nem akarta panasszal kezdeni az életét. A pillanat cselekvésre szólította, az emlékezés a tehetetlenek, az aggok narkotikum. De aki öt esztendő telt a pokolban, az nem szabadulhat onnan büntetlenül. Lehetett volna emlékeit erőszakosan elfojtó neurotikus. De ő megbecsülte az emlékeit. Nem emésztette velük magát, hanem hagyta, hogy megérjenek. A végén – mint a könyvén is látszik – megbékélt velük” – írja noirmoutier-beli rabtársa Kuncz Aladár halála után két évvel a *Nyugatban*.²

² Németh Andor: *Emlékezés Kuncz Aladárról*. *Nyugat*, 1933/13–14.